

БОГУМИЛ ХРАБАК

**ХАЈДУЧИЈА У ЧАЧАНСКОМ КРАЈУ И НА ШИРЕМ ПРОСТОРУ
СТАРЕ РАШКЕ, ВАЉЕВСКЕ ОБЛАСТИ И ПОМОРАВЉА
ОД 1400. ДО 1700. ГОДИНЕ**

Богумил Храбак
YU 11000 Београд
Цара Уроша 6

UDK 949.711 „1400-1700“

Обрада хајдучије у нашој историографији је још недовољно разлучена и рационализована. У исти кош стављају се професионална и убиствена друмска хајдучија, тачније разбојништво, крађа и лупештво без убијања и отпор народа против претераног пореског и другог притиска Турака. Постоје разне врсте хајдучије: друмска, по великим рекама и у кланцима, племенска, око рудника, градски харамилук, отимачина због глади и у време епидемија, хајдучко одметање као израз отпора и устаничког расположења народа. Хајдучија по друмовима и кланцима била је професионализована, стварно без националних мотива и временски неограничена, док је одметање широких народних слојева било резултат појачаног османлијског притиска, обично у време ратова са страним силама па је, спонтано и кампањски, тј. временски ограничено. Отпор

народа се, такође, јављао у разним видовима: у сточарским областима било је то племенско отимање и хајдучија с елементима професионализма, док код ратара у равничарским крајевима, који су и у време мира много више подносили турски зулум, отпор је више представљао устаничку акцију. Тако код нас постоје монографије о хајдучији, мање је на њој урађено него код македонских и бугарских суседа, који су разазнали и покрајинске одлике хајдучије.

Чачански крај, као и пространа област од Дрине до Велике Мораве и од Ваљева, Уба и Тамнаве до доњег Полимља, Потарја и Ибарског подручја, имало је претежно сточарску хајдучију, али се јављају и други поменути облици одметања и грабежи. Погрешно је везивати хајдучију само за време османлијске превласти у балканским земљама. Хајдучије је било и пре доласка Турака, у време појачане размене добара и почетка робно-новчане привреде, а и после одласка турских господара. У средњовековним споменицима то су „гуси“¹ (од које основе су добијени и „гусари“, подржавајући страни израз „корсари“). У првој половини и средином XV века почеле су се укоревати друмска хајдучија и отимачина у близини рудника, конкретно Рудника испод Штурца, а постојале су жалбе на незаконите пленидбе цариника, посебно у Руднику. Пљачке у самом градском насељу Рудника забележене су у Руднику за време епидемије у јесен 1438. године, када је већи део житеља напустио своје куће и разбежао се по околини.² Турски пљачкашки упади такође су били усмерени према Руднику и Островици; године 1434. турски ропци из те регије, као и из неких других области Деспотовине, одвукли су 5.000 становника у Цариград.³ Неки Власи су 1459. године код Уба и Тамнаве, на друму, опленили једног дубровачког трговца из Београда присвојивши пет коња под товаром.⁴

Затечени хајдуци послужили су као кичма отпора ширих народних слојева против азијских освајача превазилазећи социјални, па и професионални, карактер своје хајдучије. Од свих српских крајева једино је у Старој Рашкој и у западном суседству Косова хајдучија од првих дана турског ропства стекла вид националног отпора превазилазећи карактер дотадашњег друмског разбојништва. У нахији Клокотник морао се већ године 1455. јавити герилски отпор, јер је турски попис регистровао

1. Љ. Стојановић, „Старе српске повеље и писма“, књ. I, део 1, Београд – Ср. Карловци, 1929, 13, 44, 62, 79, 95, 121, 137, 138, 152, 202; II (1934), 14–16, 259.

2. Б. Храбак, „Рудник под Штурцем и његова дубровачка насобина“, Зборник радова Народног музеја, XIV, Чачак, 1984, 54, 59.

3. F. Babinger, „Mehmed der Eroberer und seine Zeit“, München 1953, 113.

4. Хисторијски архив у Дубровнику (у даљем тексту: ХАД), Lam. for. XXXIII, 21; М. Ј. Динић, „Западна Србија у средњем веку“, зборник „Српске земље у средњем веку“, Београд, 1978, 49.

претерано велик број удовица.⁵ У првој половини 1459. Стјепан Богдановић, долазећи из копаоничког мајдана Бело Брдо, био је опљачкан код места Гнездо, у близини Пријепоља.⁶ У рано пролеће 1464. године група дубровачких пословних људи нападнута је код Трговишта – одузето им је доста сребра и свиле; због осетне штете, дубровачка влада је послала посебног повереника да сакупи и опише робу која је на друму остала после напада.⁷ За време похода султана Мехмеда II Освајача на Босну (у пролеће 1463), војска је била стално узнемиравана од хајдучких дружина у кланцима свакако Старе Рашке, тако да су понекад ти витешки хајдуци продирали чак и до царевог шатора, да би одмах затим умакли у горе.⁸ У једном дубровачком акту из 60-их година XV века власт је посредовала против дубровачког извозника и закупника царина Цивана Припчиновића због тога што је једног свог земљака извео пред турског субашу у Новом Пазару под оптужбом да је разбојник и убица; Циван је, као аргуменат, навео да се окривљени није покоравао османлијским органима власти, већ само својим.⁹ Биће да је у то прелазно доба у Старој Рашкој било више људи, пре свега домаћих, који су се одметали само зато што нису хтели да се покоре иноверном освајачу.

Према познатом народном певачу Андрији Качићу-Миошићу, са Новим Пазаром завршавао се циклус херцеговачко-приморских хајдука.¹⁰ Наш досад најпознатији обрађивач хајдучије Душан Ј. Поповић тврдио је да је колевка хајдука у време Турака била Босна, и то најпре Романија.¹¹ То би било тако ако се као извор узме народна песма. Савремени архивски записи, међутим, кандидују као прво гнездо северне крајеве Старе Рашке. Са појачаном урбанизацијом, а тиме и интензивнијим транспортом добара, разбојништво је представљало сасвим природну појаву, чак и да није постојао национални мотив и агенс. Тако се једино може разумети појава „гуса” пре доласка Турака. Кад је састављан један уговор о превозу жита и сланутка из Полимља у Котор (1396), предвиђен је случај отимачине терета, који би, поред Турака, извршили људи Вука Бранковића (из

5. „Област Бранковића. Опширан катастарски попис из 1455. године”, приредили: Х. Хаџибеговић, А. Ханџић, Е. Ковачевић, Сарајево, 1972; Б. Храбак, „Одметници и устаници у старорашким областима 1450–1700. године”, Новопазарски зборник, III, Нови Пазар, 1979, 4.

6. Б. Храбак, „Дубровачка насебина у копаоничком руднику Белом Брду”, Огледи I, Београд, 1952, 53.

7. ХАД, Sent. sanc. XXVII, 40.

8. В. Клаић, „Повијест Хрвата од најстаријих времена до свршетка XIX стољећа”, књ. IV, Загреб, 1975, 57-8.

9. Б. Храбак, „Помени хајдучких акција на Косову и у Србији у XV, XVI и XVII веку”, Годишњак Архива Косова, VIII–IX, Приштина, 1955, 8.

10. Дјела Андрије Качића Миошића, приредио Т. Матић, књ. I, Загреб, 1942, 38, 50.

11. Д. Ј. Поповић, „О хајдуцима”, књ. I, Београд, 1932, 92, 94.

Полимља).¹² Нешто касније је наведено више случајева отимачине у пријепољском крају.¹³

Европски део Османлијске империје 70-их година XV века повремено је доспевао у стање узбуне, јер су покрајинама кружиле дружине наоружаних људи који су палили насеља, стварали безнађе и обесхрабривали војнике којима је била поверена одбрана државе. У време султановог похода у Малој Азији против опасног бунтовника Туркмена Узун Хасана (1473), одмах после победе послати су гласници у Србију и Босну како би се обзнанили тријумф и смирили духови становништва. Према Францу Бабингеру, најбољем познаваоцу Отоманског царства, у време Мехмеда II друмови су у прво време турске власти у бившим балканским државицама били мање угрожени од пљачкаша него раније. Тога мишљења за прилике у Србији и Босни био је пре њега К. Јиречек. Са Мехмедом Освајачем, али само за извесно време, нестало је ранијег разбојништва властеличића („ритерског“), па као да се повратила сигурност некадашњег „рах гомана“.¹⁴

Прва озбиљнија безредица јавила се кад је нестало поменутог великог султана. Једно дубровачко писмо напуљском краљу Фердинанду од 15. јуна 1481. поручивало је да се одмах после султанове смрти на свим друмовима јавила отимачина.¹⁵ Северна Србија, у коју су стално упадале угарске чете још и крајем 80-их година вредела је у Дубровнику као област разбојника и ратника. Пре подробног пописа смедеревског санцака (1476) у селу Конареву (јужно од Краљева) одржаван је панађур; после упада угарских катана и разарања насеља и добара, народ је престао да се ту окупља, па сајмова у Конареву више није било.¹⁶ У марту 1488. године, приликом склапања трговачког друштва с једним дубровачким подстригивачем који је боравио у Софији, кад му је упућена прва пошиљка тканина да их прода, наложено му је да неће одлазити „на границе Угарске или у друга места сумњива због разбојника и ратова“.¹⁷ У то време било је народног отпора и у Полимљу. У Бијелом Пољу су 1487. године Турци усмртили два свештеника и 16 људи из једног суседног села.¹⁸

12. С. Мијушковић, „Једна poema о Вуку Бранковићу у старом которском архиву“, Историјски записи, бр. 1/1954.

13. Б. Храбак, „Пословни људи Полимља 1350–1700“, Симпозијум „Сеошки дани Сретена Вукосављевића“, III, Пријепоље, 1976, 44, 45.

14. F. Babinger, „Mehmed der Eroberer“, 337 и 470-1.

15. L. Thallóczy-Horvat, „Jajcza törtenete 1450–1527, Codex diplomaticus partium Regno Hungariae adnexarum“, МНН, Dipl. 40, Budapest, 1915; Б. Храбак, „Ајдути и одметници во Македонија во XVI век“, Гласник на Институт за национална историја, бр. 2/1974, 99.

16. „Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије, XV и XVI век“, приредио А. С. Аличић, Чачак, 1984, 250.

17. ХАД, Deb. not. LI, 228 од 24.III 1488.

18. Љ. Стојановић, „Стари српски родослови и летописи“, Ср. Карловци, 1927. №70).

Најбољи савремени познавалац османлијске прошлости, сада амерички професор Халил Иналцик сматра да је друмом који је повезивао Дубровник преко Фоче и Новог Пазара са Цариградским војним друмом обављан све већи промет добара, па су Турци „строго водили рачуна о безбедности на овој саобраћајници”. Ипак, и он помиње неку крађу 1501. године неким Фирентинцима код Фоче, око чега је султанов пуномоћник извршио врло строги претрес код суседног становништва и нашао је део товара свиле.¹⁹

Године 1503. регистрован је случај рањавања и грабљења 240 дуката у Пљевљима.²⁰ Села око Сјенице (Дубница, Вујац) преобразила су се у праве осиаке, где су путници, особито трговци, плењени од око 1510. године.²¹ Једном дубровачком трговцу на путу из Скопља на територији Косова или пре у каснијем Новопазарском санџаку у пролеће 1510 године отет је звечећи новац.²² У сјеничким селима поновила су се пресретања и у јесен 1526. године, кад је у Дубници убијен дубровачки трговац из Смедерева. Следеће године опет је код Сјенице опљачкан један Дубровчанин из Новог Пазара, што се поновило и 1531.²³ Године 1529. код Пријепоља забележени су ноћни друмски напади харамија на дубровачке пролазнике; нападнути су и старешина каравана Мићо Гачанин и његових 17 товара кордована, преузетих у Новом Пазару за транспорт у Дубровник.²⁴ У пролеће 1528. убијен је у Турској (највероватније у Србији) Стјепан Милошевић, звани Браџан.²⁵

Млетачки трговци су, такође, страдали када су крајем 20-их година почели чешће да из Дубровника одлазе у балканске земље. Године 1529. био је разбијен караван млетачких трговаца код Пљеваља.²⁶ Почетком децембра 1531. у близини Пријепоља пресретнут је ноћу велики караван Млечана који су долазили из Цариграда. Више богатих Венецијанаца било је убијено, други су рањени, али сви су опљачкани. Порта је одмах послала емина да сакупи податке са лица места и реферише. Ствар је званично водио први околни кадија – онај из Пријепоља. Један паша је интер-

19. Х. Иналцик, „Османско царство. Класично доба 1300–1600”, Београд, 1974, 191.

20. Б. Храбак, „Прошлост Пљеваља по дубровачким документима до почетка XVI столећа”, Историјски записи, 1955, бсл. 54.

21. ХАД, Cons. rog. XXXI, 247 од 24. IX 1510; Б. Храбак, „Хајдучија Херцеговаца 1465–1530”, Симпозијум Ослободилачки покрети југословенских народа од XVI века до почетка Првог светског рата”, Београд, 1976, 21.

22. ХАД, Mob. ord. XXIII, 88 од 26. VI 1510.

23. Б. Храбак, „Помени хајдучких акција на Косову и у Србији у XV, XVI и XVII веку”, Годишњак Архива Косова, VIII–IX, Приштина, 1975, 11; Т. Поповић, „Турска и Дубровник у XVI веку”, Београд, 1973, 166.

24. ХАД, Mob. ord. XXX, 17–18 од 30. X 1529; Б. Храбак, „Помени”, 11–12.

25. ХАД, Cons. min. XXXVI, 5 од 5. VI 1528.

26. И. Матковић, „Путовања по балканском полутоку XVI века”, Рад ЈАЗУ LVI, Загреб, 1881, 213–14.

венисао да предмет не изађе на Дивански савет, него су, уместо тога, послати у Пријеполје и кадија из Смедерева и Санта Мауре, а предлог је био да случај испитају кадиласкери (војне истражне судије). Против послатог чауша говорио је млетачки пуномоћник Андреа Либертопуло; после овог послата су два друга чауша.²⁷

На походном маршу Цариградским друмом ка Београду и Угарској 1532. године османлијска војска је, упркос обезбеђења на путу, била узнемиравана хајдучким препадима; опасност од нападача била је особито ноћу, па је војницима и дању било забрањено да се удаљују из јединице и колоне.²⁸ На путу код Јагодине неколико хришћана набијено је на колац, јер су ухваћени при нападу на војнике.²⁹ Средином 30-их година било је пљачкаша и разбојника и око Крушевца, па су тамошњи муслимани уписани као акинџије – да у току мира, кад не би били на граници, гоне хајдуке.³⁰

Пета и шеста деценија XVI века биле су нешто мирније. У то време многи хајдуци из Србије прешли су у хабзбуршку Угарску.³¹ Ипак, дубровачки поклисари су тражили од Порте (у новембру 1543) обезбеђење друмова.³² Француски путописац Жан Гасо (1548) записао је да је на путу између Фоче и Пријеполја владала велика опасност да каравани буду нападнути од разбојника, и да су ту постојали сељаци који су за пореске олакшице били обавезни да стражаре и крстаре по шумама ударајући у мали добош, чиме су пролазницима давали на знање да је све у реду и да нема опасности.³³

Педесетих година хајдучија је поново процветала. У августу 1551. у Новом Пазару састављен је инвентар роба опљачканих од стране злочинаца који су побили тројицу Дубровчана.³⁴ Рудник гвожђа Чемерно (Пожешка нахија, чачански кадилук) са топионицом и ливницом топовских ђулади чувала су (1559–60) и двојица мартолоса из села Горња Брезова, шесторица из Кулиноваца, двојица из Латвице, из Бјелуше и Шљиварића. У селу Миоче (ужички кадилук) живео је мартолошки јузбаша, тј. стотиник; био је задужен да чува ужички крај, свакако зато

27. Ф. Рачки, „Изводи за југославенску повиест из дневника Марина мл. Сануда за г. 1526–1533”, Старине ЈАЗУ XVI, Загреб, 1884, 191-2.

28. О. Зиројевић, „Цариградски друм од Београда до Софије (1459–1683)”, Зборник Историјског музеја Србије, VII, Београд, 1979, 69 и 72.

29. Р. Самарџић, „Хајдучке борбе против Турака у XVI и XVII веку”, Београд, 1952, 23.

30. М. Васић, „Становништво Крушевачког санцака и његове друштвене структуре у XVI вијеку”, Зборник „Крушевац кроз векове”, Крушевац, 1972, 62.

31. Д. Ј. Поповић, „О хајдучима”, књ. I, Београд, 1931, 102.

32. ХАД, Lett. Lev. XXIII, 60 од 8.XI 1543.

33. Р. Самарџић, „Београд и Србија у списима француских савременика, XVI–XVII век”, Београд, 1961, 114.

34. ХАД, Div. сапс. CXXXVI, 35-5' ат од 2.X 1551.

што је у њему било тада доста хајдука.³⁵ На путу кроз Србију (1555) немачки привредни стручњак Хан Дерншвам видео је групу Турака који су у престоницу носили преко 20 скалпова, скинутих са глава мађарских хајдука,³⁶ можда ухваћених у Србији.

У Стару Рашку је око 1560. године дошло до пресељавања православног влаха из тадашње централне Херцеговине. То досељавање је изазвало повећано хајдуковање, што је одговарало менталитету сточара, оскудних у зрнастој храни. Обнова становништва са пратећим појавама најпре се огледала око рудника, у широј околини Новог Пазара и на Копаонику, где је било нерешених проблема и без обзира на долазак Влаха. Производња у окнима, нарочито Брвеника и Запланина (1565) је стагнирала. Радна снага, и јамских, и неквалификованих спољних посленика и ђумурџија, запослених из суседних села, изазивала је стално нове наређене анализе. Режија мајдана предавана је у закуп у кадилуку Новог Пазара, као и у копаоничким рудницима Беласици, Плани и Запланинама. У јулу 1563. године изашао је пред султана Махмуд емин, који је држао закуп мајдана Запланина и Плана, и жалио се да на Копаонику увек има много ешкије која прети безбедности рудничког особља и рудокопње, па је молио јачи одред мартолоса. Извлачење рудаче је опадало из дана у дан, јер су, због сталног вршљања разбојника, „рупници“ бежали са посла, па је од некадашњих 15 махала рудара остало свега осам. У селима Плоче, Крива Река и у Запланинама било је 63 дома који су ослобођени свих дажбина – да би чували рудник. Порта је за старешину тих стража одредила (1563) неког Нарулаха, а годишње плаћање мартолоса је повећано због инфлације новца.³⁷ У друмском харању у то доба изгледа да нису суделовали само хришћани, професионални хајдуци, него и поједини муслимани. Средином новембра 1564. године, примерице, кадијама Новог Пазара, Бихора и Призрена поручено је да у Цариград упуте неког војводу Ахмета и његову жену. Годину дана касније отворена је истрага и о новопазарском кадији,³⁸ изгледа на захтев дубровачких трговаца.³⁸

У лето 1565. харамије су пресреле неке дубровачке трговце на путовању између Чачка и Крушевца, ближе Крушевцу; одузели су 56.000 акчи и 400 талија.³⁹ Пустахијама који су отимали терете путницима

35. Б. Храбак, „Ужичани у служби турске оружане силе у другој половини XVI века”, Ужички зборник XI (1982), 293, 295.

36. Д. Ј. Поповић, „О хајдуцима”, књ. II, 91.

37. Б. Храбак, „Нови Пазар и околина у почетној фази декомпозиције Отоманског царства (1560-1580)”, Новопазарски зборник, XVII (1993), 61, 62.

38. Г. Елсзовић, „Из цариградских турских архива: Mühimme arşivi”, Београд, 1951, II-304, III, 304, 519. У Бихору се налазила појачана посада у тврђави. Ту је било и доста Цигана, који нису били солидан елемент (Комисија за писање историје при АНУБиХ, инв. бр. 75, Ахкам дефтери из 973. године по Хиџри, стр. 68 и 89 превода А. Полимца).

39. ХАД, Div. сапс. CLII, 31-1' at од 5.X 1566.

придруживали су се и одбегли робови. Роб Мађар Перван, који је чак примио ислам, побегао је од својих господара, Дервиша и Хасана, синова Абдулаха (хришћанина) у Чачку; о томе је чачански кадија Абдулгани, син Велије, обавестио неки орган власти у Сарајеву.⁴⁰ Једним ферманом из 1568. године смедеревски санџак-бег је задужен да издвоји 40 људи који би обезбеђивали рударе у мајдану гвожђа у околини Рудника с обзиром да су хајдуци убијали из заседе и пљачкали раднике кад су полазили или се враћали са посла.⁴¹

Хајдуци су се у Поморављу огласили и првих месеци 1566. године приликом проласка долином Велике Мораве походне војске султана Сулејмана Величанственог. Војни логори војске били су више пута узнемиравани, па је султан издао најстрожије заповести – да гонећа одељења похватају преступнике. Јаничарски ага и њему подређене јасакције (нека врста пољске жандармерије) удвостручили су пажњу и борбену готовост, после два дана одмора у Нишу. Захваљујући њима и Орен-бегу Милгареу, извучени су крадљивци и лупежи из својих скровишта и готово на свакој етапној станици усмрћивани су.⁴² У ближој и даљој околини Крушевца било је с пролећа 1566. бунтовника, а око Сокобање и Сврљишке бање деловале су харамије.⁴³

Почетком 70-их година хајдучија се у неким балканским земљама ширила и због глади, односно због репресалија које су турске власти предузимале у време тзв. Кипарског рата. Та хајдучија била је један од узрока смањивања обима дубровачке трговине на Балканском полуострву.⁴⁴ Сељак се супротстављао ширењу ратарских парцела, на чему је устрајавала државна управа, па се предавао сточарству, удаљавајући се у планине.⁴⁵

Око Новог Пазара првих 70-их година нису биле ретке крађе товара угледних путника. У близини града 1572. године одузето је и писмо из пртљага једног француског дипломате.⁴⁶ Поклисари Дубровачке Републике, када би из Цариграда путовали у завичајни град, имали су право да у Новом Пазару унајме једног јаничара, као што су у пратњи јаничара

40. Х. Калеси, „Најстарији вакуфски документи у Југославији на арапском језику”, Приштина, 1972, 41–43.

41. Б. Храбак, „Рудник под Штурцем”, 65, 66.

42. J. von Hammer, „Geschichte des Osmanischen Reiches” (у даљем тексту: ГОР) II Band, Pesth, 1834, 314.

43. Г. Елезовић, „Из цариградских архива”, III–180, 1931, 1866, 1006; О. Зиројевић, „Цариградски друм”, 92; Г. Шкриванић, „Турски поход на Сигет 1566”, Весник Војног музеја ЈНА, IV, Београд, 1957, 192–3.

44. Т. Поповић, „Турска и Дубровник”, 278 и 304.

45. G. Lorenzoni, „La questione agraria albanese”, Firenze, 1930, 21; О. Зиројевић, „Напуштање села у XVI и XVII веку као израз буђења покорене хришћанске раје”, зборник „Ослободилачки покрети”, 63–7.

46. E. Charière, „Negociations de la France dans le Levant”, t. III, Paris, 1853, 282.

путовали у правцу султанове престонице, опет на релацији од Новог Пазара.⁴⁷

Хајдучија је била врло развијена уз копаоничке руднике Беласицу и Запланине и 70-их година. Према извештају кадије Запланине (1572), нико није могао проћи мајданском касабом да не буде засут куршумима харамија, мада је суседни дербенд (стража у кланцу) имао 35 кућа у селу Плоче и још 27 повлашћених домова у насељу Крива Река. Одбрану рудника Беласице обављао је хришћанин Мијо са 63 нефера, који су служили као мартолоси и били ослобођени харача и других дажбина. Емин Запланине дошао је на санџак-бегов суд у Крушевцу са већом групом рудара, па је поднео извештај да су 12. септембра 1559. неке харамије нападе Запланине, желећи да дођу у посед сребра које је ту топљено од руде; становнике мајдана су похватили, па су оне највредније побили или огњем усмртили; опљачкали су куће и отели много племенитог метала који је произведен за рачун државе; плен су натоварили на коње и отишли су у Смедеревски санџак (=северну Србију). У близини села Цернице сусрели су се са неким муслиманима из Крушевца и Чачка и са једним хришћанином из Зворничког санџака, које су повели у село Липошин; ту су се задржали два-три дана, а затим су се разишли. То хајдуковање није било само отимачина сребра, него и политичка ревност – да се подрије отоманска држава. Многи муслимани су наводили да су одавно хајдуци из Смедеревског и Зворничког санџака (дакле и из Чачка или преко Чачка) прелазили у Крушевачки санџак. Ту су робили и сејали смрт, а затим се враћали кућама. Порта је такву хајдучију оквалификовала, не као обичан лоповлук, него као бунтовништво, па је суседним органима власти наложила да одржавају уходарску службу, која би слала поверенике у места где су живели јатаци поменутих хајдука, и ту би се задржали док не би јавкама омогућили хватање злочинаца.⁴⁸

У лето 1576. хајдуци су у току ноћи ударили на каравансарај на Рогозни (планини са рудницима), па су многе госте и путнике опљачкали и побили. Неког Миљуша, који се спасао и који је хтео да крене са новцем који је носио са собом, онемогућио је поузданик Бејтул-мала, вероватно да избављена имовина уђе у масу за подједнако и солидарно обештећење (хаварију). Исте (1576) године обратили су се султановом прагу због пљачке на Рогозни и неки Јевреји који су превозили тканине, тражећи да се одреди тefтуш (истрага). У близини Новог Пазара су у зиму 1576.

47. ХАД, Cons. rog. LX, 238 и 239. Занимљиво је да дубровачки дипломата Франо Гундулић у свом опширном извештају папи Гргуру XIII о приликама у Турској није говорио о отпору раје и о хајдучији, иако је доста говорио о турском гусару Улуц-Алији (Ј. Радонић, „Дубровачка акта и повеље”, књ. II, св. 2, Београд, 1938, 322-36.

48. Б. Храбак, „Нови Пазар и околина”, 61-2.

убијени и опљачкани неки Хасан и Хусеин, који су, као агенти емина-мукате Осијека, ишли у Скопље да купују чоху и другу робу. У том подухвату запаљена су села која су била на пролазу поменуте двојице.⁴⁹ У долини Ибра пленили су и представници отоманске власти. Брвенички кадија је, на пример, у лето 1576. године отео новац дубровачким месарима, који су дошли да на доњем Ибру купе стоку за посек; да би се обештетили, Дубровчани су решили да у свој град позову кадију Херцег Новог и да им он напише жалбу коју би упутили Диванском савету, на султановом двору.⁵⁰

У западној Србији такође су увођене у дужност дербенције – како би чували клисуре. Године 1578/79. села Стрмац и Радушa (у ужичком кадилуку) налазила су се на опасном месту, где су харале харамије. Стога су турске власти становнике тих насеља прогласиле дербенцијама, с обавезом да обезбеђују пролазе. Дербенцијска насеља била су и села Љубиш, Горња Раван и Сирогојна (око Чајетине).⁵¹ Дербенције нису пружале већу помоћ органима власти у обуздавању хајдучије. Опасност је (1576) претила и локалитету Јабуци (између Пријепоља и Пљеваља), без обзира што су кланац манастира Милешеве чували бенефицирани посадници. У Милошевом Долу (нахија Милешево) крајем зиме 1577. године 25 хришћана уписано је у дербенције тамошњег теснаца. Ти сељаци су, према прописима вилајетског дефтера, били ослобођени харача, адети-агнама, аваризи-диваније и текјалифи-орфије, а уз обавезу да дају по два кејла пшенице, два кејла јечма и сто акчи у готову.⁵²

Иако је друмска хајдучија постојала и у равничарским местима, хајдуци су, по правилу, боравили по шумама, планинским насељима и око рудничких села, дакле опет на висинским нивоима. Млечанин Паоло Контарини (1580) спознао је две Топлице: поред оне равне, житородне и цветне, и једну шумовиту, хајдучку.⁵³ Изузетак од ове стварности постојао је у шехерима и касабама, где је деловала муслиманска градска мафија, која је приређивала разна убиства из користољубља, из освете или котеријанских обрачуна. Порта је, примерице, наложила кадијама Новог Брда, Приштине, Јањева, Трепче, Скопља, Беласице, Запланина, Новог Пазара и Мораве да координирају напоре у налажењу и хватању ешкије која је лишила живота Пир Мехмеда и чауша Саида, о чему је известио писар

49. Исто, 61.

50. ХАД, Cons. rog. LXIII, 240 од 30.VII 1576.

51. Б. Храбак, Ужичани у служби турске оружане силе, 295.

52. Б. Храбак, „Нови Пазар и околина”, 61.

53. Б. Храбак, „Путници из хришћанске Европе о привредним приликама словенских земаља на Балкану под Турцима у XVI веку”, Зборник Филозофског факултета у Приштини VI (1969), 24.

новобрдског кадије.⁵⁴ У зулуме по градовима спадала су и насиља турских управљача, укључујући и судије. Последњих дана јануара 1586. поново је наређено крушевачком и нишком санџак-бегу да прекине злодела прокупачког кадије Хусеина, због кога су људи прокупачких, лесковачких и нишких села напуштали своја станишта и селили се.⁵⁵

Свакако на друму у кадилуку Дукађина, каснијег Новопазарског санџака, или у оближњој Босни су (1590) убијена два скопска трговца, а њихова је чоха разграбљена.⁵⁶ Од краја XVI века фреквентна саобраћајница од Сарајева преко Сребренице према Београду није била сигурна од разбојника. Крамарска траса Дубровник–Београд стабилизована је 70-их година. У прво време чешће се ишло на Ужице, Пожегу, Чачак и Рудник, а када је на тој рути ојачана хајдучија, од последње десетине столећа радије се путовало преко Сребренице и Ваљева. Поклисари Дубровачке Републике који су носили годишњи харач Портиним везирима који су се бавили у Београду, јавили су својој влади (25. децембра 1590): „Идући према Београду, код Ваљева, Колубаре и на другим местима вребале су нас толике чете да смо спасени искључиво чудом божјим.”⁵⁷ Хајдучка пресретања у ваљевском крају и даље према Београду већ 1590. године представљала су само наставак активног отпора српске раје. Потлачен свет дизао се на оружје, превише очекујући од војски хришћанских сила које су водиле борбу против османлијских господара. Турци из тврђава на Дрини и из Ваљева предузимали су неколико казнених експедиција да би угушили покрете својих зависних поданика, свет је кињен, а више села је запаљено; ухваћене сељаке из збегова или хајдучких заседа одводили су у Београд и набијали их на колац.⁵⁸

На путу из северне Србије за Дубровник, у Ужицу су неки Јевреји са стране, на пример из Никопоља, имали магациониране робе. Један спор крајем XVI столећа вођен је пред јеврејским судијама у Солуну због крађе еспапа из складишта у Ужицу, које се налазило окружено другим јеврејским кућама, иако нешто са стране и на одстојању. Пуномоћник Никопољаца, ужички Јеврејин, који је био задужен да робу прима и да је даље транспортује у град Св. Влаха, тврдио је на рочишту да су једне ноћи у складиште упали наоружани злочинци, па он није ништа могао да предузме, јер су му претили смрћу; неки Јевреји, који су тада боравили у

54. *Basbakanlık arsivi (Истанбул), Mühimme defteri LXII, 198, № 446, 18. II 1587.*

55. Исто, 185, № 432. – Дубровачком поданику Андрији Јерменину Турци су нанели штету у његовом пословању са београдским трговцима, па су му, на иницијативу Дубровника, накнадили житом, (*ХАД, Div. sanc. CLXXXIV, 7; 2, IV 1592*).

56. *Basbakanlık, Mühimme defteri XXX, 150, № 55; Б. Храбак, „Ајдути и одметници во Македонија во XVI век”, Гласник на Институт за национална историја, бр. 2/1974, 235, № 551.*

57. Р. Самарџић, „О хајдучима”, *Историјски преглед бр. 4/1964.*

58. В. Винавер, „Прве устаничке борбе против Турака”, Београд, 1955, 27, 42.

Ужицу а затим дошли у Анкону, изјавили су да наводи ужичког прокуратора нису одговарали истини.⁵⁹

Од дуготрајног турско-аустријског рата 1593–1606. године хајдучија је стекла нове карактеристике. Улажењем дотад мирних земљорадника и сточара у постојеће професионалне хајдучке чете и бусије, хајдучија по кланцима и друмовима добила је нове значајке. Ништа не мења на ствари чињеница да се та измењена хајдучија испољавала најпре као нов талас горских препада. Уосталом, општој несигурности тих година доприносила су друмска разбојништва, којима су се одавали и Турци, као увежбани зулумћари и градске силедије, па и јаничари у пролазу, као и поједине аге, повезане са котеријама, ослоњене на месне турске власти.⁶⁰ Има, међутим, примера тих година да је српски народ био спреман да гони хајдуке (старог типа), ако се према становништву добро поступало, и пошто би се најпре завела строга дисциплина у турским војним одељењима.⁶¹ Управо у рату који је почео 1593. године подигнуто је дуж Цариградског војног друма више паланки са палисадама, у којима су смештене сталне посаде (Баточина, Куру Чешме); на дрвеним оградама неких од тих постаја, примерице у Параћину, висиле су свеже хајдучке главе.⁶²

У новембру 1594. године повереник познатог италијанског трговца у Дубровнику Бартоломеа Борђанија из Новог Пазара јавио је принципалу да је тих дана у крајевима којима је пролазио убијено осам Турака, па је стога био присиљен да узме пратњу од 15 војника; на путу је свакодневно виђано да су путничка кола преврнута, као што су се могли опазити и други трагови хајдучких препада.⁶³ Дубровачки поклисари, који су у априлу 1594. године носили трибут у султанову престоницу преко Београда, писали су својој влади да су путеви у падишаховој царевини пуни хајдука, па им је Синан-паша понудио брод – да би њиме отпловили у Цариград.⁶⁴

У шумама и горама Топлице, Копаоника и око Ибра и Лима такође су пресретали горски јунаци. И ту су Турци подизали паланке и утврђења – да би одржали промет на саобраћајницама. Дубровачки тумач Мато Павловић жалио се (1603) из Новог Пазара на безбројне отимаче по друмовима.⁶⁵ У позну јесен 1603. године караван крамара Луке, који је

59. А. Хананел – Е. Ешкенази, Еврејски извори за општествено-икономичкото развитие на балканските земи през XVI век", т. I, Софија, 1958, 374-5.

60. Б. Храбак, „Помени хајдучких акција”, 18. – У том смислу: Т. Поповић, н. д, 338.

61. В. Винавер, „Прве устаничке борбе”, 47-8.

62. О. Зиројевић, „Турско војно уређење”, 151, 153.

63. И. Поповић, „Писма Бартоломеу Борђанију (1593–1595)”, Споменик САНУ-124, Београд, 1984, 203”, № 477.

64. ХАД, АСММ XVI с, № 451/28; И. Поповић, Дубровачка грађа о Београду, књ. III, Београд 1986, 30-1.

65. В. Винавер, „Прве устаничке борбе”, 31.

преносио терете дубровачким трговцима у Београду, опљачкан је.⁶⁶ Пресретање се, свакако, није догодило на путу до Фоче, који су Турци помно чували, као ни од Фоче до Сребренице, него ваљда на деоници од Дрине до ваљевских страна. Јужније, у Метохији, било је мирније, јер је татарски хан са ордијом провео зиму 1602/3. године у Пећи, а затим није хтео да се прикључи пљачкашима у војничкој одори око Осијека, него се вратио на Крим.⁶⁷ Средином јуна 1605. дубровачки сенат је решио да посланици који су носили годишњи трибут путују преко Софије, а да крену у Београд тек у случају ако би се велики везир упутио са трупима ка Угарској.⁶⁸

Француз Лефевр, који је 1611. године путовао од манастира Милешеве ка Ибру, био је стално на највећем опрезу због разбојника. На једном стешњеном брежуљку код села Барице његова група је провела ноћ на тај начин што су држане страже на све четири стране. За Топлицу је запазио да је то предео створен за хајдуковање.⁶⁹ У јесен 1614. године био је убијен у месту Гранче (између Пријепоља и Пљеваља) дубровачки курир Радоња, који се враћао из Цариграда.⁷⁰ У новопазарском крају опасност од хајдука била је највећа при путовању преко планине Јадовника, око Сјенице и у Рогатичким шумама; туда су трговци морали да сјашу с коња и путују држећи у рукама пиштоље спремне за паљбу.⁷¹

Путовање ваљевским крајем 1612. године било је, такође, врло опасно, не мање него Овчарско-кабларском клисуром. Кроз шуме од Лазаревца до Београда у новембру 1612. године 14 дубровачких пословних људи и два прерушена исусовца кретали су се држећи пушке у вис, на готово, како би пресретачи видели да је група у мимоходу добро наоружана.⁷² Енглески путописац Питер Манди наишао је (1620) при улазу у Ваљево на два човека набијена на колац, а затим оборена на земљу, где су их изјели пси и вране. У околини те вароши је на хајдуке набасао (1634) британски путник Хенри Блант, који је био у непосредној опасности од разбојника. Његов караван од 120 коња одвојио се од турске војне пратње која је остала у Ваљеву и кренуо је кроз шуме ка Београду. Када се транспорт налазио пред неминовном опасношћу, послата је претходница

66. ХАД, Cons. min. LXVI, 223 од 31. XII 1603.

67. J. von Hammer, GOR, II Band, 663.

68. ХАД, Cons. rog. LXXX, 45 од 13. VI 1605; Т. Поповић, „Дубровачка грађа о Београду”, књ. III, 398.

69. Р. Самарџић, „Београд и Србија”, 160, 161; С. Димитријевић, „Дубровачки каравани у Јужној Србији у XVII веку”, Београд, 1958, 68.

70. ХАД, АСММ XVII с, св. ХСІ, № 2234/6; С. Димитријевић, н. д, 68.

71. В. Ђулафић, „Постанак Новог Пазара”, „Ибарске новине” (Краљево), бр. 804/1969. стр. 7.

72. Б. Кашић, „Путовање јужнословенским земљама”, превео Ст. Срчан, Привлака, 1967, 46.

са мање вредним товарима. Харамије су ту претходницу напали, при чему су погинули два путника и један нападач; сутрадан је главнина конвоја прошла без боја, иако су их опкољавали разбојници.⁷³

Почетком XVII века, када су се јавиле разне устаничке чете, неке старешине су се хвалиле у западним метрополама како су њихове дружине спалиле трговачки добро познат Нови Пазар.⁷⁴ Описивач путовања француског посланика Де Хеа (1626) записао је да је било много хајдука на планини Звијезди (између Пљеваља и Пријепоља) и на Копаонику.⁷⁵ Занимљиво је да драгоцену грађу битолских сицила не даје податке о харамијама око Новог Пазара, иако их наводи за друге крајеве Србије XVII столећа.⁷⁶

Поклисати Дубровачке Републике који су носили трибут на Порту слали су најподробније вести о могућности безбедног путовања на друму који је водио од њиховог града до Ниша. Године 1636. они су известили своју владу из Новог Пазара да су за путовање у правцу Прокупља морали да унајме пратњу, јер су пролази били пуни пљачкаша. Горња (Тесна) Топлица је често заобилажена. Следеће године херцеговачки намесник саветовао је посланицима који су спроводили харач у Цариград да је боље да се крећу преко планине Рогозне него преко Топлице; саопштио им је у поверењу да је сазнао да је 300 харамија из Албаније поставило заседу на опасним местима; посланици су претпоставили да ће на повратку, ако се харамије и арбанашке тајфе не повуку, бити присиљени да од Ниша крену путем за Београд.⁷⁷ Те године (1637) била је буна Арбанаса против османлијске власти, па је новопазарски гарнизон био пун турских трупа. Тада је (у јуну) дубровачка насеобина у Новом Пазару саопштила завичајној влади да су сви правци путовања угрожени и да свуда влада неред. Турска војска је одмах затим почела да гради утврђења у близини града против бунтовника. Путници и трговци су данима чекали да буду у могућности да по сигурним саобраћајницама наставе пут. Према једном извештају из 1638. године произлази да се група трговаца на путовању из султанове престонице за Дубровник нигде није толико плашила као код манастира Милешеве.⁷⁸ Дубровачки поклисари су те године јављали из Новог Пазара да их је страх нарочито обузимао на деоницама друма од Милешеве до Милошевог Дола, где су им пастири казали да су горе видели чету од 30

73. З. Левентал, „Британски путници у нашим крајевима од средине XV до почетка XIX века”, Г. Милановац, 1989, 81, 88.

74. „Нови Пазар и околина”, Београд, 1969, 168, 169.

75. Ј. Н. Томић, „Опис два путовања преко Балканског полуострва француског посланика де Хеа у 1621. и 1626. г. од непознатог писца”, Споменик СКА 37, Београд, 1900, 95.

76. Б. Храбак, „Битолски сицили о Београду и ужој Србији (1607–1839)”, Годишњак града Београда, XXV (1978), 255–71.

77. С. Димитријевић, н. д, 69.

78. „Нови Пазар и околина”, 175 (В. Винавер).

људи.⁷⁸ У пролеће 1638. године убијен је од харамија Дубровчанин Стијепо Николин.⁸⁰

Године 1641. носиоци дубровачког харача пошли су косовским путем да би избегли нежељени сусрет са убојцима у Топлици.⁸¹ У Новом Пазару је у јесен 1644. године регистрован зулум Ибрахим-паше према кириџијама, али свакако не стога што су били приморани да хватају везе са хајдучким јатацима да би их њихове дружине пропуштале, него због кршења турске забране извоза (јасака); кад их је 40 држао у Новом Пазару, дипломска служба Дубровника је посредовала у Цариграду.⁸²

Кандијски рат (1645-69), вођен између Млетачке Републике и Отоманског Царства у јужнијим областима, довео је у неким крајевима до нових ограничења кретања, па су се људи, чија је егзистенција делом била угрожена, одавали пљачкама. Ма како да се број хајдука увећао, њихова борба није довела до устаничких акција иако су у знатној мери успели да паралишу деловање органа власти и да бране народ од повећаног зулума у ратно доба.⁸³ Хајдучке акције у годинама 1645-49. особене су у Топлици на Косову и везане су за појачани експорт вуне. Концем 1646. године у планини Косовици (јужно од Куршумлије, у близини Лаба) дубровачки трговац Вићенцо Рогољани опљачкан је од разбојника; одузето му је 1.360 реала и неколико топова штофова, што је делимично примио од породице Буће у Новом Пазару и Прокупљу за набавку вуне.⁸⁴ Санџак-бег Ахмет-бег је ухватио два пљачкаша и одузео им плен, али га није вратио Дубровчанима; саме пљачкаше је некажњено пустио на слободу.⁸⁵ Нова појава у неким пресретањима била је да су харамије више настојале да пролазницима одузму живот, него да саберу сав плен. Када је Порта узела ствар у руке, пуштена двојица пљачкаша су поново ухапшена, па је Јањевац Никола Бицић обешен у чаршији изнад дубровачке пијаце у Београду, а неки Стојко је обешен у Прокупљу. Бицић је обављао дужност водича, који је путнике наводио на хајдучке бусије. Дружини је припадао и неки Шахин, који је у доба поменуте пљачке био ситан функционер власти; њега је за 200 дуката санџак-бег ослободио тамнице. Прву двојицу разбојника те вишеконфесионалне дружбе први је похватио јањевски бег, који је, изгледа, знао за дејства четице.⁸⁶

79. С. Димитријевић, н. д. 68.

80. ХАД, Int. sanc. XXXII, 15-17 од 24.VII 1638.

81. ХАД, АСММ XVII с, св. LXVIII, № 2481/4, Соркочев и А. Бунић из Новог Пазара 21. VI 1641; С. Димитријевић, н. д. 70; „Нови Пазар и околина”, 175.

82. ХАД, АСММ XVII с, св. LIII, № 1935/25, Церица 15. XI 1684.

83. Р. Самарџић, „Хајдучке борбе”, 44.

84. ХАД, Lett. Pon. XLIX, 143-3 и 144; Mob. ord. LXXXVIII, 169-9; LXXXIX, 26-6, 25-25, 27-7, 46-6, 47-8; Sent. sanc. CCXIV, 456; С. Димитријевић, н. д. 70.

85. ХАД, Div. for. LXXIII, 194-200 од 6.XI 1647.

86. ХАД, Int. sanc. XXXIV, 201-10 (12.XI 1467), 244-9; Б. Храбак, „Помени”, 24-6.

Наредних година стање у Топлици се није променило. У мају 1649. дубровачки поклицари су писали својој влади из Прокупља: „Стигли смо захваљујући Богу овде у Прокупље здрави и читави, мада са великим страхом да нас не пресретну у различитим местима харамије које се у овим крајевима у ово доба свуда налазе.”⁸⁷

Пуномоћници Дубровачке Републике јављали су (1655) својој влади: „Није било шуме ни пута до Новог Пазара за Софију у којој није било стотинама разбојника, због чега је било потребно задржати се у више места по цео дан како би се могао прикупити што већи број људи. Ипак се нисмо усуђивали да пређемо неке опасне шуме без пратње од 120 војника наоружаних ватреним оружјем, јер смо примили сигурне вести да се на извесним местима окупило по сто хајдука и много више.”⁸⁸ Брдска племена Кучи и Клименти су у борби против дукађинског санџак-бега опљачкали (1657) све до Пећи и Новог Пазара.⁸⁹ То више и није била обична хајдучија, него масовније одметање народа. Новопазарски крај имао је такву злу судбину зато што је био отворен на све стране и на саобраћајницама које се тада нису могле заобићи. Није стога чудно што су пијачним данима у тај град долазили још двојица-тројица кадија из Брвеника и Трговишта (Рожаја), као и један из Босанског ејалета. Како су кривци били са ширег подручја и деловали су на јединственом саобраћајном полигону, и органи гоњења су морали бити на вези са новопазарским кадијом.⁹⁰ Дубровачке пошиљке робе за Нови Пазар и из њега биле су честе.⁹¹ Јеврејски трговци, мада су на Балканском полуострву свуда стигли, током XVII века у несигурном новопазарском крају се не срећу као стално настањени, иако је Нови Пазар био право врело добре зараде.

Пределу око Цариградског друма у Поморављу били су пуни хајдука и 50-их година. Француз А. Пуле (1658) забележио је да су његов транспорт непрестано салетали разбојници, али да су их они дочекивали добром палбом; он наводи да су на повратку били информисани „да извештан број угарских скитница беше запленио неку стоку и да се припремио да нам постави заседу”. Зато је путничка скупина са 300–400 турских војника на једном шумљеном брежуљку опколила 15–20 тих отимача; Мађари (можда ту присилно насељени или одбегли робови) су,

87. ХАД, АСММ XVII с, св. LII, № 1929/4; С. Димитријевић, н. д, 75.

88. Р. Самарџић, „О хајдучима”, 72; С. Димитријевић, н. д, 52; Г. Станојевић, „Из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку”, „Историјски записи”, бр. 2, 1959, 399.

89. Г. Станојевић, „Из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку”, Историјски записи бр. 2/1959. – Клименти су и раније нападали Нови Пазар са околином (Г. Станојевић, „Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI–XVIII вијека”, Београд, 1979, 192).

90. Евлија Челеби, „Путопис. Одломци о југословенским земљама”, превео Х. Шабановић, Сарајево, 1967, 265–66.

91. ХАД, АСММ XVII с, св. LIII, № 1935/38, М. Соркочев и Н. Гундулић из Пљеваља 30.IX 1653.

међутим, одлично гађали из доброг заклона, па су побили више од стотине војника, после чега су Турци изгубили вољу да их поново притегну. Неколико Јевреја који нису могли рачунати на толику пратњу крваво су осетили бес ешкије. На миљу пред кланцем Багрданом Пулеов конвој је наишао на транспорт од 200 кола, који је чекао да се група ојача још за стотинак кола, како би им пролаз у теснацу био обезбеђен.⁹² Из исте (1658) године постоје записи о хајдучима једног другог Француза – Киклеа. Он је писао о паланкама као местима „за заштиту од хајдука или горских лопова на друму” и о добро наоружаној пратњи „крз веома густе и опасне шуме”, па је „опасност од лопова у овим крајевима обична ствар”. У Параћину Кикле и његови сапутници видели су свеже главе стотине хајдука које су пандури овога места ухватили и погубили.⁹³

Следеће године истим друмом прошло је немачко царско посланство фон Мајерна, у чијој се свити налазио и Тосканац Ђовани Кјаромани; њих је кроз Поморавље пратила ескорта од 12 наоружаних Турака.⁹⁴

Јакета Палмотић је о свом путовању од Београда до Прокупља (у јуну 1665) писао да му је пут „био врло мучан и због страха од зликоваца, којих су пуни путеви и шуме по којима сам свакодневно био приморан да путујем. Свежи лешеве које сам сретао дуж пута задавали су ми страх и били су ми упозорење”.⁹⁵ Своје путовање као поклицар трибута (у септембру 1667) Палмотић је живо описао у спеву „Дубровник поновљен”. На путу од Сјенице на исток у сусрет су им изашли дубровачки трговци из Новог Пазара са одељењем пандура – да би посланство заштитили од ешкије.⁹⁶

Турски путописац Евлија Челебија, који је средишним и западним делом Балканског полуострва више пута прокрстарио у годинама 1660–1665. оставио је више записа о харамијама. На путовању од Београда до Ваљева (1660) његова колона је натрапала на разбојничку дружину из села Завије. Евлија Челебија је најпре нашао једног свеже рањеног човека, а затим су у неком потоку видели 17 људских лешева, седам коња и многе сандуке и товари са тканинама и другом робом. Хајдука је те године било и код Ражња и Паланке (у доњем Поморављу). Параћин му је била важна станица на царском друму због гоњења великог броја разбојника у околини. На великом опрезу била је Челебијина група и у мају 1661. године, када је ноћила поред Мораве. Једне од следећих ноћи код Хасанпашине (Смедеревске) Паланке неки лупеж одвео је једног јахаћег коња

92. Р. Самарџић, „Београд и Србија”, 206, 212.

93. Исто, 196-7.

94. Споменик СКА XLVII, Београд, 1905, 95-108.

95. Ј. Радонић, „Дубровачка акта и повеље” (у даљем тексту: ДАК), књ. III, св. 1, Београд, 1939, 544.

96. Р. Самарџић, „Хајдучке борбе”, 41-2.

Евлијиног каравана; потом је дошао и други допов и покушао да украде и другог седланика; био је, међутим, погођен пушчаним зрном; кад је он издахнуо, навалило је неколико преступника да однесе леш свога друга; у насталом комешању убијено је пет харамија; путници транспорта, поред једног рањеника, били су ван себе од страха све до зоре, јер су рачунали на нове навале. При једном путовању из Београда на југ, долазећи из Кадине Луке у Славковицу, превалили су горску узвисицу Црну гору и с муком су спасили живот од хајдука. У фебруару 1662. године Евлијини сапутници, прелазећи речицу Љиг на путу за Чачак, једва су сачували живот од ђаурских хајдука. Године 1664, долазећи из Славковице (јужно од Љига) Челебијини другари су с муком извукли живе главе у једном изразито шумовитом крају с високим и дебелим дрвећем.⁹⁷

Из друге половине 60-их година у дубровачким изворима нотиран је само један случај препада. Наиме, кад су 1666. године Босанци, свакако католици трговци, путовали из Солуна на север, хајдуци су им жестоко разбили караван, на што су Босанци протестовали локалним властима; о томе је Јакета Палмотић говорио у Београду са Портиним везиром Ахмет-пашом.⁹⁸

Седамдесетих година као да је настало извесно смиривање, јер су се хајдучке дружине у току дуготрајног Кандијског рата, крећући се у кругу без излаза, измориле, а и народ се повукао на редован посао. Ипак, дубровачки поклисари трибута су и јула 1670. године били у великој опасности између Пљеваља и Новог Пазара, јер је у тамошњим шумама остало много наоружаних људи; посебно много их је било код села Рогатац, где су виђена и три хајдучка барјака. До Бање су их пратили сејмени херцеговачког санџак-бега, а ту су их дочекали дубровачки трговци са сердаром, са 30 спахија и 60 мартолоса. Из Новог Пазара су отпутовали тек кад им је кадија обезбедио довољан број сејмена; за дарове, диздар у Бањској им је дао мартолошку пратњу од Вучитрна, коју су такође даривали.⁹⁹ Поклисари су 1673. године срећно прошли до Ниша, али, када су се пробијали Куновицом планином, људи у конвоју су бунцали од страха.¹⁰⁰

У познатом тзв. Бечком рату између Османлија и Хабзбуршке монархије хајдучија је уласком већег броја сточара и ратара у хајдучке дружине прерасла у локалне устаничке акције, а затим у општи народни покрет, који се управо читовао у приласку наоружаног народа аустри-

97. Евлија Челеби, „Путопис“, 65, 278-9, 382-9.

98. Ј. Радонић, ДАК, III-2 (1939), 662.

99. Р. Самарџић, „Борба Дубровника за опстанак после великог земљотреса 1667 (1667-1670)“, Београд, 1960, 540, 544.

100. З. Шундрица, „П телис на дубровничките пратеници с харача от 1673 години, Известии на Българското историческо дружество XXV, София 1967, 269.

јским нападним колонама. Поред радних слојева, највише угрожених, па и најактивнијих, покрету су се прикључили и представници повлашћених главарских породица и врхови цркве. Оружани покрет достигао је врхунац у јесен 1689. године, кад је у редовима Српске народне милиције, коју су Аустријанци организовали, било око 2.000 бораца.¹⁰¹

Као и раније, војна је почела противхајдучким мерама. Одмах је заповеђено мартолозима да, уз помоћ војних посада подручних вароши, похватају харамије и осигурају кретање Цариградским друмом. Кадијама Јагодине, Параћина, Ресаве, Сврљига, Прокупља, Ниша и даље на исток речено је да су мартолоси „показали небудност и скањивање” у потерама ешкије; стога је тим судијама наложено да сакупе мартолосе и све друге расположиве оружане снаге, па да енергично сузбијају хајдуковање.¹⁰² Порта је, просто речено, наредила да се очисти пут од хајдука као увод у поход.¹⁰³

У другој половини априла 1684. Млечани су опсели Рисан и тиме је почео тзв. Морејски рат, у коме су снажног удела имали житељи Старе Рашке. Још у самом почетку тога рата вођство Старог Влаха се придружило Млечанима. Писмо Котору у том смислу саставио је (22. априла) Хаџи-Арсеновић; у писму Млечанима је поручено да могу рачунати на њихову помоћ од чак 10.000 бораца.¹⁰⁴ Почетком септембра 1684. године хајдучки четовођа Бајо Пивљанин упао је у Херцеговину до Оногошта са 500 другова, од којих је 300 људи послао према Пљевљима, где је тај одред војевао на герилски начин, не покушавајући да заузме какво веће насеље.¹⁰⁵

У априлу 1688. године дубровачки трговци нису се могли кретати из Новог Пазара ни у које место због гибања народа, па су и курири долазили и одлазили уз велики ризик.¹⁰⁶ Шестог септембра 1688. аустријска војска заузела је Београд. На прве гласине о приближавању цареваца Пећанац Мехмед-бег, син Хасан-бега, који је управљао санцаком Призренским и Дукађинским, и Сијавуш-бег из Бужима, похитали су својим одредима према Пријенољу, а затим ка Чачку, Ужицу и Зворнику. Првих дана септембра потукли су аустријску претходницу која је опсела Пријеполје и

101. Р. Веселиновић, „О неким питањима народног покрета крајем XVII века”, Историјски гласник, бр. 1-2/1959, 147.

102. М. Васић, „Мартолоси у југословенским земљама под турском владавином”, Сарајево, 1967, 173.

103. Б. Цветкова, „Хајдучество у бугарските земји през XV–XVIII век”, Исторически преглед, бр. 4/1968, 46. – О хајдучији је Б. Цветкова касније објавила књигу грађе.

104. Г. Станојевић, „Југословенске земље”, 322.

105. Б. Храбак, „Стара Рашка у Бечком и Морејском рату (1683–1699. године)”, „Новопазарски зборник”, XX, Нови Пазар, 1996, 82.

106. Ј. Радонић, ДАК, IV-1, Лука Барка о свом разговору са реис-сфендијом, из Цариграда 30. IV 1688.

оближњи Комаран, одакле су Арбанаси одвукли мушкарце и жене у ропство.¹⁰⁷ У смерницама које је дала свом представнику у Бечу Мати М. Бунићу, дубровачка влада је (25. октобра) саопштила да је колона цареваца угрозила турску посаду у Пљевљима.¹⁰⁸ То је била ситуација пред средину октобра. Кад је један путник на пропутовању из Цариграда у Дубровник дошао (у октобру 1688) у Нови Пазар, забележио је да је цела царевина у хаосу због утеривања претераних пореза и побуна; чуо је да се око Новог Пазара воде борбе између муслимана и бунтовника, који су хтели да се ослободе турскога јарма. Ипак, отоманске власти су још успевале да обуздају устаничке покрете. Касније те јесени, еспап више није могао да се шаље из Новог Пазара у град под Срђем.¹⁰⁹

У јесен 1688. године ослобођен је низ касаба у западној Србији, само није јасна хронологија тога ослобођења. Калуђер Јефтимије и друге старовлашке старешине упутиле су калуђера Теодосија (Теодора Малешевца) генералном провидуру Далмације с молбом да предузме офанзиву према њиховом завичају; у писму је речено да су Старовлашани заузели десет вароши (и: Ваљево, Пожегу, Ужице, Нову Варош, Рудо, Пријепоље, Вишеград). То писмо је провидур упутио у Венецију уз свој извештај датиран 5. јануара 1689. године.¹¹⁰ Занимљиво је да Чачак није поменут. Вероватно зато што су постојале околности с Аустријанцима које би оспориле такво тврђење. Уосталом, лако се може довести у питање навод да су Старовлашани ослободили Ваљево, кад се оно налазило три дана хода од Београда, заузетог прве септембарске недеље. Они који инсистирају на устанку Старовлашана (3.000 домаћинстава) нису у стању да иоле ближе одреде време тих акција. Биће да су Ваљево, Чачак, Рудник, Пожега и Нова Варош ослобођени од Аустријанаца још пре средине септембра и да су тек после тога дошли на ред утврђење Соко и велики град Ужице. Главна војна снага при заузимању Ужица нису били неорганизовани и дотад неисказани као ратоборни Старовлашани или други устаници, него Српска добровољачка милиција (под аустријском командом), која је одмах (после Ваљева и Чачка) заузела Соко да би операције у западној Србији обезбедила од упада босанских муслимана, а затим је пошла на Ужице.¹¹¹ Има аутора који говоре о устанку предејства цареваца (али без опипљивих доказа), па и о Старовлашанима као главној ударној снази при ослобађању Ужица.¹¹²

107. J.von Hammer, ГОР, III Банд (1835), 819; Гласник СУД 76, 76; Б. Храбак, „Трговачки град Ужице у ратним збивањима од средине 15. до краја 18. века”, Ужички зборник VIII (1979), 13.

108. Ј. Радонић, ДАК, IV-1 (1941), 505.

109. „Нови Пазар и околина”, 177-8, 187-8.

110. Г. Станојевић, „Југословенске земље”, 351.

111. У том смислу: А. Ивић, „Историја Срба у Војводини”, Нови Сад, 1929, 275.

112. Г. Станојевић, „Југословенске земље”, 350; Историја Црне Горе, књ. III, Титоград, 1975, 193.

Кад се царска војска приближила Ужицу, Старовлашани су устали на оружје и сасекли су око 1.500 муслимана (не каже се којих Турака и кад). Према речима Атанасија Даскала, Срби су у Ужицу побили 12.000 Турака.¹¹³ Ако није грешка при преписивању, цифра је свакако претерана и сувише хвалисава. Брошура у Венецији, штампана поводом заузећа Ужица, освајање града приписује двојници српских капетана (од којих се један звао Стеван). Капетани су свакако припадали организованој милицији, а не устаницима, јер капетана тада међу хајдуцима и тек букнулом устанку није било. Заједничке снаге од 4.000 људи нападе су Ужице, побиле мноштво Турака, узеле 30 барјака, заробиле 1.500 муслимана, ослободиле велики број хришћанских сужања и дошле до великог плена у злату, сребру, другим драгоценостима и новцу.¹¹⁴ Аустријски генерал Енеј Капрара саопштио је Дворском ратном савету да су Срби (али који?) посели Ужице, да су многе заробили и побили и задобили велик плен. У тврђави више града остали су као посада хајдуци, јер су аустријске групе ишле даље.¹¹⁵

У току октобра 1688. Турци су предузели противофанзиву. О томе постоји извештај дубровачког конзула Барке од 1. новембра. У Пријепољу, које је претходно претрпело пожар, и у Бијелом Пољу, где је било и даље невреме, чуло се да су разорена насеља око Ужица и Чачка и да су Арбанаси у турској војсци угушили устанак у крви.¹¹⁶ У Старом Влаху Турци су те јесени извели покољ становништва.¹¹⁷ После пустошења касаба Срби би се повлачили из насеља која нису били у могућности да бране. Аустријски команданти су одмах након заузећа Ужица извели пресељавање народа из ужичког краја у Славонију; поред исељеника и из Поморавља, тога народа било је 6.000 особа.¹¹⁸

Према реферату Јеген Осман-паше, који је руководио одмаздом, Старовлашани, остали устаници, хајдуци, околна раја из Београда, пристигли Аустријанци и нешто Мађара сакупили су се у Чачку, где их је било свега 12.000. Намеравали су да нападну Нови Пазар. Мухафиз тога града, везир Зурага Мустафа-паша Махмудбеговић (Беголи) из Пећи и други били су извештени о том устаничком плану. Стога су са својим приватним одредима и са 4.000 припадника граничних јединица пошли на окупљене непријатеље. Најпре су напали на устнике који су били у

113. И. Руvaraц, „Прилози и грађа за повест о српским манастирима”, „Старинар”, V, Београд, 1988, 48.

114. Г. Станојевић, „Србија у Бечком рату 1683–1699”, Београд, 1976, 105.

115. А. Ивић, „Миграције Срба у Славонију током XVI, XVII и XVIII столета”, Насеља и порекло становништва, XXI, Београд, 1926, 126.

116. ХАД, АСММ XVII с, св. XXXVII, № 1780; В. Винавер, „Дубровачка трговина у Србији и Бугарској крајем XVII века”, Историјски часопис, XII–XIII, Београд, 1963, 222.

117. ХАД, Lett. Пон. XXXVIII, 18 од 9. V 1689.

118. А. Ивић, „Миграције”, 126.

Драгачеву. Те побуњенике су делом сасекли, делом заробили, а многи су успели да побегну и да се посакривају у планини, где су се утврдили у пећинама и тешко приступачним местима. Села околног становништва Турци су спалили, жене и децу одвели у ропство, а иметак сељана су разграбили. Потом су Турци наступили према устаницима који су се налазили у Чачку. Турци су 16. новембра јуришали на устанике и поразили их. Сакупљено је 7.000 одсечених глава. Мањи број хришћанских бораца удавио се у Западној Морави, док је извешан број побего. Војна одељења су их гонила пуна три дана. Том приликом је ослобођено 200 људи, жена и деце муслиманске вере, које су устаници вукли за собом. Окршаји код Чачка закључени су 18. новембра, кад је обелодањено растеривање преосталих житеља по планини Голији. Разбијени и разбегли Срби су се поново прикупили у намери да поново пођу на Ужице. На њих је херцеговачки санџак-бег Топал Хусеин-паша упутио 1.200 војника под командом Шафир Мустафа-бега, који је раније био намесник у Ђули (Мађарска), а био је са тог положаја смењен. Та босанска војска је у близини Ужица поубијала 5.000 „неверника”, а остале је растерало. О томе је оставио спомена у својој историји турски хроничар Силахдар Финдиклили Мехмед-ага.¹¹⁹

Пошто се, после пљачке и паљевине, аустријска војска почела (првих дана априла 1689) примицати Сарајеву, царски заповедник који је заузео Зворник послао је одред тамошњих трупа на Нови Пазар.¹²⁰ Примивши царев патент (као племићи) кнезови Рашковићи прихватили су позив генерала грофа Старовлашана (29. априла) прешли су на хабзбуршко подручје.¹²¹ Остали Старовлашани, који су се у време покоља разбежали по гудурама, напиво су се окупили и хајдучким подухватима светили су се турским господарима.¹²² Као што се види, наступ аустријске војске плаћен је хајдучким подухватима, кад није било услова да се поведе устанички покрет. Првих дана маја 1689. царска војска заузела је Нови Пазар,¹²³ делимично и зато да олакша акције преосталих Старовлашана. Генерал Пиколомини писао је Дубровачкој Републици (крајем априла) из Пожеге да се упућује према Херцеговини.¹²⁴ При

119. Д. Бојанић, „Два прилога из историје Пријепоља и његове шире околине у XVII веку”, Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића”, VII, Пријепоље, 1979, 99–102; Ј. Радонић, ДАК, IV-1, 628.

120. Ј. Радонић, ДАК, IV-1, 66, дубровачко упутство Мати Бунићу у Бечу 19. IV 1689; Ј. Томић, „Патријарх Арсеније III Црнојевић према Млечићима и Ђесару 1685–1695”, Глас СКА, LXX, Београд, 1906, 92.

121. А. Ивић, „Историја Срба у Војводини”, 275.

122. Од Рапковића остао је са већином Старовлашана Братул (М. Ристић, „Стари Влах до ослобођења од Турака”, Београд, 1963, 190.

123. ХАД, Pett. Pol. XXXVIII, 17–18 од 9. VI 1689.

124. Ј. Радонић, ДАК, IV-1, 621, упутство М. Бунићу од 1. V 1689.

уласку Аустријанаца и чета бивше раје у вароши Румелије 1689. године само једна трећина муслиманског живља је успела да се избави сабље и смрти.¹²⁵

Турци из Новог Пазара, пре наступа на град цареваца и Старовлашана, послали су према хришћанској војсци 300 сејмена (плаћених бораца, и хришћана), али су они у судару сатрвени. После тога, султанове трупе су се без отпора извукле из вароши. Преостало становништво су царевци и Старовлашани сасекли, град опљачкали, затим спалили.¹²⁶ О аустријској навали према Старој Рашкој јавио је дубровачкој господи трговац Петар Павлов, који је приспео у град Св. Влаха још 27. марта. Наводе је потврдио и курир који је два дана касније стигао из Сарајева. Да би утврдили чињенично стање, јер су са Новим Пазаром доста пословно радили, Дубровчани су према том граду послали неколико курира. Два трговца из Новог Пазара и Сарајева, који су у Дубровник приспели у току маја, потврдили су ранију вест да су „Империјали“ заузели Нови Пазар.¹²⁷ После заузећа града царевци су кренули на Сјеницу, док је босански валија сакупљао велику војску код Вишеграда – да на босанским границама задржи бујицу хришћана.¹²⁸ Млетачки историчар К. Контарини записао је да је у пролеће 1689. године у западној Србији крстарио одред од 3.000 бораца под вођством једног смелог харамбаше и да је он, наводно, ослободио Ужице и Нови Пазар.¹²⁹ Тај навод је срочен касније, на основу многих наслага контроверзних података.

Бихорски крај је у пролеће 1689. био захваћен вртолозима буне, јер су Аустријанци слали своје поверенике који су агитовали и пре пролећа те године. Затим су одељења Српске милиције дејствовале под заповедништвом најстаријег капетана милиције Петра Соколовића.¹³⁰ Према једном аутору, старовлашки војвода Мојсије Рашковић је у рано пролеће 1689. године разбио Турке код Сјенице.¹³¹

Последње десетине јуна 1689. Аустријанци су у Старој Рашкој располагали са три корпуса: један су усмерили ка Косову, други ка Морачи, а трећи према Вишеграду.¹³² Аустријски генерали су се занимали положајем

125. S. Külce, „Osmanlı tarihinde Arnavutluk”, Измир, 1944, 103; X. Калеси – И. Ерен, „Призренац Махмуд-паша Ротул, његова задужбина и вакуфнама”, Старине Косова, VI–VII, Приштина, 1972, 23.

126. ХАД, Lett. Pon. XXXVIII, 17–18; Ј. Радонић, ДАК, IV–I, 628 (29.V 1689).

127. ХАД, Lett. Pon. XXXVIII, 28–8 од 24. V 1689.

128. Историјски архив Котора, УПМ VII, 243, Саво Џамјановић А. Гопсму у Рису.

129. C. Contarini, „Istoria della guerra di Leopoldo Primo, imperadore e de. principi colledati contro il Turco dall'anno 1683 sino alla pace”, vol. II, Venezia, 1710, 183.

130. Ј. Томић, „Патријарх Арсеније Црнојевић према Млечићима и ћесару 1685–1695”, Глас СКА LXX, Београд, 1908, 92, 100-1.

131. М. Милаковић, „Рашка и околина”, Краљево 1978, 140.

132. Архив САНУ, № 9295/81, О. Дуодо из Котора Венецији 29.VI 1689.

Срба, које су мислили да пресељавају. Један заповедник, примерице, известио је да су становници планинског округа Стари Влах само Срби који уживају пореске повластице, тако да су султанији годишње давали 6.000 талира за вођење домазлука.¹³³ Месеца јуна велики везир у функцији сердара војске у Угарској ниј био срећне руке у погледу напредовања према Београду; сакупио је велики број арбанашких нерегуларних ратника који нису одбијали да војују ако Турци обезбеде њихов живаљ храном и другим потребама; наводили су да су спремни да ратују и пуних 30 година против хришћана.¹³⁴

Аустријанци су у то време продрли до Херцеговине. Прешавши Дунав код Пожаревца, врховни командант маркграф Лудвик фон Баден је три пута потукао султановог сераскера Араб Реџеп-пашу код Кладова, Баточине и код Ниша (24. септембра 1689); на југозападу трупе је држао на херцеговачким међама.¹³⁵ Даље није напредовао, према Морачи и Подгорици, да не би озлоједио савезнике Млечане, који су тај простор сматрали својом зоном утицаја. Тада је народ у околини Рожаја устао против Турака, мада се царевци још нису примакли њиховом крају. Да покажу да признају вољу бечког ћесара, Ромајци су продрли до Бијелог Поља, да помогну наступање Аустријанаца, пљачкајући уснут муслиманска добра.¹³⁶ Турци су, затим, повратили Рожај, али даље нису могли. Кад је Бијело Поље пало у руке рашких устаника, Пипери и Бјелопавлићи су напали неки турски караван од 60 коња на релацији од Бијелог Поља до Подгорице; пратиоце су побили, а товари запленили.¹³⁷ Као што се види, док је народ у Старој Рашкој прешао на устаничко али стварно ратовање, Брђани су још дејствовали само хајдучки, користећи резултате борбе Рашана.

У јесен 1589. године од Брђана су једино Кучи продрли у долину средњег Потарја желећи да се сретну са царевцима код Бијелог Поља; дошли су готово до те касабе, где су разбили једно мање одељење османлијске војске.¹³⁸ Турски историописац Силахдар претерује кад наводи да је македонски устанички вођа Карпош са 3.600 устаника, не само напао Скопље, Косово и Призрен, него да је допро до Новог Пазара, па чак да је напао и Чачак, Ваљево и Смедерево.¹³⁹ Карпош је за османлијске савре-

133. Д. Паптелић, „Око крајинских повластица”, Историјски гласник, бр. 1/1949.

134. Ј. Радонић, ДАК, IV-1, 671, Цариград, 19. VII 1689.

135. J. W. Zinkisen, „Geschichte des Osmanischen Reiches iz Europa”, V, Teil, Gotha, 1857, 148.

136. С. Contarini, n. d, t. II (1790), 170, 171. Тада су се Бјелопољци почели одавати хајдучији (Archivio di stato, Venezia, Selato, Prov. da terra e da mar, filza 672, Alvize Marčelo из Херцег-Новог 22. VI 1689).

137. „Il Montenegro dai provveditori veneti”, Roma, 1896, 57; Ј. Томић, „Десет година историје српског народа под Турцима (1683-1693)”, Београд, 1902, 144, 153.

138. Р. Вешонић, „Плеће Васојевићи”, Сарајево, 1935, 286; Ј. Томић, „Патријарх Арсеније III Црнојевић према Млечићима и ћесару 1685-1695”, 123-4.

139. Б. Цветкова, „Хајдучството във българските земи през 15-18 век”, т. I, София 1971, 268-9, № 205.

менике био персонификација устаника у тзв. Бечком рату. У то време устанички покрет у Старој Рашкој изгубио је реалне изгледе на успех. Устаници су показивали активности још једино према Пљевљима, седишту санџак-бега. Аустријанци су се најдуже бавили око Бијелог Поља, где су победили санџак-бега Џин Али-пашу. Пре реваншног боја Аустријанци су одступили, саобразно општој одлуци о враћању на обале Дунава.¹⁴⁰

Последњих дана 1689. године Турци и Арбанаси узаптили су неке транспорте, па су појачали услове за вођење ратних операција. Царевци су се једва одржавали у Новом Пазару и Прокупљу, где су се почели утврђивати, као нешто раније и у Нишу. Приликом повлачења из Пећи патријарх Арсеније III није ишао преко Приштине, него путем на Нови Пазар, куда су узмицала и последња одељења аустријске војске.¹⁴¹ Хајдуци Рашани нису поштедели ни свога духовног поглавара, него су га опљачкали приликом бежања.¹⁴² Једно одељење из Потарја, под заповедништвом Томе Колашиновића, извело је диверзију на Косову још у марту 1690. године.¹⁴³

У лето 1691. стари Халил, наименован за сердара, и Мухамед, јаничарски ага, ослобођени су обавезе учешћа у походној војсци, с тим да као мубашири (истражне судије) гоне разбојнике. Међутим, они су се сами утврдили у старом хајдучком гнезду у Багрдану, па су почели да плене саобраћајнице. стога су их у Нишу смакнули бостанџи-баша и Пећанац Махмудбеговић (Беголи). Крајем те године српски хајдуци су код Алексинца преотели део султанове благајне, тј. 70 до 120 џакова повца; то је било омогућено и тиме што су се Арбанаси, који су пратили транспорт, на крају прикључили Србима. Турци су, затим, навалили на хајдуке, па су их 300 ухватили и погубили.¹⁴⁴

У Драгачеву хајдучке чете деловале су 1691. и 1692. године. Чета са Андријом Рајићем задржала се у Драгачеву до краја 1692. године, кад је Рајић кренуо на југ и са 86 људи прешао на млетачко земљиште.¹⁴⁵ Драгачево је било већ тада насељено становништвом које је дошло из јужног дела Старе Рашке, из Бијелог Поља, Бихора, Пештера и Сјенице.¹⁴⁶

140. Ј. Томић, „Патријарх Арсеније III”, 66.

141. С. Contarini, n.d, vol II, 214, 215; Ј. Томић, „Десет година”, 158; Годишњица Н. Чупића VI, 164, 165.

142. Ј. Радоњић, ДАК, IV-1, 698 (10, II 1690).

143. Ј. Радоњић, „Прилози за историју Срба у Угарској у XVI, XVII и XVIII веку”, књ. I, Нови Сад, 1908, 747; Ж. Шћепановић, „Средње Полимље и Потарје”, Београд, 1979.

144. Ј. von Hammer, ГОР III, 856. – Б. Храбак отимачину код Алексинца датира 1692. године: „Политичке и трговинске прилике средњег Подунавља (1683–1739) према дубровачким и которским подацима”, 93.

145. Ј. Томић, „Патријарх Арсеније III”, 82; исти, „Десет година”, 139-40, 161-3.

146. Б. Дробњаковић, „Јасеница, антрополошка истраживања”, Насеља и порекло становништва, XIII, Београд, 1923, 249.

Поменути кнез Андрија Рајић навео је у Котору своју верзију почетка устанка. Рајић је са још десетак кнезова 1688. године подигао буну у Старом Влаху, који је тада имао шест кнежина и 2.000 људи способних за оружје, плаћајући филирију, тј. само дукат пореза. Кад су Аустријанци заузели Београд, хајдуци у њиховој служби расули су се по Србији. Старовлашани су опљенили Нову Варош, Пријеполје, Нови Пазар, Пожегу, Чачак, Рудник (не поменувши и Ужице). Код места Вујића они су издржали четири турска јуриша. Кад су Турци повратили Београд, многи Старовлашани су се вратили својим кућама, тврди Вујић. Ускоро су се опет одметнули у гору, бавећи се хајдучијом. Међу њима са 300 породица (крајем 1692. године) налазио се и кнез Рајић.¹⁴⁷

Хајдучија се попово разгорела 1697. године на делу Цариградског друма између Гроцке и Ниша. Због тога је заповеђено румелијском веглер бегу Цаферу да очисти шуме од разбојника. У томе су му помагали наоружани радници из рудника Самокова.¹⁴⁸ Првих година XVIII века Клименти су пљачкали караване у Пештеру.¹⁴⁹

BRIGANDAGE DANS LA RÉGION DE TCHATCHAK ET SUR LES TERRITOIRES DE L'ANCIENNE RASCIE, DE LA RÉGION DE VALJEVO ET DU BASSIN DE LA MORAVA

La question de brigandage n'a pas encore été élucidée dans notre historiographie, si bien que l'on met dans le même sac le brigandage professionnel et la résistance armée de la population contre l'oppression exercée par les Turcs. Il existe plusieurs types de brigandage: celui de grand chemin, de grands cours d'eau, de défilés, de foire, brigandage tribal, urbain, minier. Il était pratiqué à l'époque des grandes épidémies, pouvait être causé par la faim, mais il y avait aussi des cas où toute une région révoltée se mettait à vivre en clandestinité. Le brigandage urbain commis par des musulmans et celui de grand chemin étaient pratiqués par des professionnels et n'avaient pas pour motif un nationalisme agressif, mais à en juger par les résultats, les Turcs en étaient victimes eux aussi; le brigandage tribal, celui des foires et des environs des mines, ainsi que le pillage causé par la faim, revêtaient généralement un caractère social. La révolte massive de la population de toute une région se produisait à l'époque des guerres entre les Turcs et une puissance étrangère, contre l'oppression dont ceux-ci accablaient le peuple serbe. La révolte était

147. Archivio di stato, Venezia, Senato, Prov. da terra e da mar, filza 671, № 40, 19.I 1692 м. в.

148. Hammer, Storia XXIV, 457, 473.

149. Ј. Томић, „Грађа за историју горње Албаније”, Споменик СКА, XLII, Београд, 1905, 60.

spontanée et limitée du point de vue de la durée. La résistance de la population se présentait sous deux aspects: dans les régions montagneuses où l'on s'occupait le plus souvent d'élevage des bestiaux, les raptés par violence des membres d'une tribu ennemie quelquefois avec des éléments de professionnalisme, étaient fréquents, tandis que dans les régions agricoles où prédominaient les plaines, et où les contribuables étaient, en temps de paix, frappés de charges plus lourdes, la révolte se manifestait plutôt par des actions insurrectionnelles qui s'étendaient sur un vaste territoire et pouvait être suscitées par des puissances ou organisations étrangères; au début, elles pouvaient être pendant un certain temps, le fait de professionnels entraînant une intervention armée.

Bien que chez nous il y ait des monographies sur le brigandage, ce sujet a été moins approfondi que chez nos voisins bulgares et macédoniens qui ont établi même les spécificités régionales du brigandage.

On a tort de relier le brigandage à la seule époque de la domination des Osmanlis. Le brigandage tribal existait dès le XVe siècle et il était de loin plus intense dans l'Asie Mineure musulmane. Le brigandage était pratiqué chez nous même avant les invasions turques, surtout aux endroits et aux époques où l'on faisait des échanges de biens et au début de l'économie de marché, mais il continua à être pratiqué même après le départ des Turcs. Dans les régions septentrionales de la Serbie le brigandage apparut aux environs de Rudnik, en bas du Šturac. Les Turcs, qui y firent une incursion en 1434, emmenèrent de cette région et de certaines autres environ 5.000 personnes pour les vendre au marché de Constantinople. En 1459 des brigands du sud-ouest de la Serbie pillaient la population sur les routes menant à Belgrade. Ce n'est que dans les défilés de l'ancienne Rascie, en 1463, que le brigandage revêtit, plus ou moins nettement, le caractère de résistance nationale. Selon la tradition populaire le brigandage propre aux régions hérzégoviniennes et maritimes ne dépassait pas la limite passant par Novi Pazar. Au fur et à mesure que l'urbanisation s'intensifiait, – fait caractéristique de l'administration turque, – les pillages devenaient de plus en plus fréquents sur les routes par lesquelles étaient transportées des marchandises à destination des villes. C'était un phénomène social où le motif national n'était pas nécessairement présent. Le brigandage sur la route longeant la Grande Morava prenait des proportions plus grandes aux époques des expéditions turques vers la Hongrie; il en était de même sur les routes menant de la région de Valiévo vers Belgrade. Dans la région de Tchatchak (et en particulier dans les agglomérations situées dans le défilé de l'Ovčar et du Kablar et au pieds de ces montagnes, puis, plus tard, dans le Dragačvo aussi) le brigandage apparut au milieu du XVIe siècle, en portant surtout sur les bestiaux. En plus des pilleurs musulmans dans les villes, il y en avait aussi sur les routes.

Bogumil HRABAK